

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ПЕДАГОГІКА ТА ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ

КЛАСИФІКАЦІЯ ДЖЕРЕЛЬНОЇ БАЗИ ЯК ЕТАП ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

CLASSIFICATION OF SOURCES AS A STAGE OF HISTORICAL PEDAGOGICAL RESEARCH

УДК 37-047.37:930.0

Воровка М.І.,

канд. пед. наук,
доцент кафедри педагогіки
і педагогічної майстерності
Мелітопольського державного
педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького

У статті розглядається важливість класифікації історичних джерел як однієї з проблем джерелознавства, що є обов'язковим етапом історичного й історико-педагогічного дослідження. Проаналізовано підходи до класифікації історико-педагогічних джерел вітчизняних і закордонних дослідників.

Ключові слова: джерельна база, історико-педагогічне джерело, класифікація історико-педагогічних джерел.

В статье рассматривается важность классификации исторических источников как одной из проблем источниковедения, что является обязательным этапом исторического и историко-педагогического исследования. Проанализированы подходы

к классификации историко-педагогических источников отечественных и зарубежных исследователей.

Ключевые слова: база источников, историко-педагогический источник, классификация историко-педагогических источников.

The author proves the importance of sources classification (as a problem of source studies) which is a required stage of historical and historical pedagogical researches. The author also analyses different approaches to historical pedagogical sources classification from both native and foreign researchers.

Key words: base of sources, historical pedagogical source, classification of historical pedagogical sources.

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Успішне вирішення завдань історико-педагогічного дослідження вимагає від дослідника обізнаності з методами історичного джерелознавства як інструменту роботи з джерелами та широкого світогляду як передумови їх критичного осмислення й інтерпретації.

Важливою проблемою джерелознавства є класифікація історичних джерел, яка дозволяє повніше оцінити інформаційний потенціал джерел, досягнути повноти та цілісності джерельної бази, сприяє досягненню більшої автентичності та репрезентативності отриманих із неї знань, достовірності та доказовості висновків, а отже, є обов'язковим етапом історичного й історико-педагогічного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Загальні теоретико-методичні проблеми класифікації історичних джерел і джерелознавчої критики відображені в працях О. Богдашиної, М. Варшавчика, Н. Георгієвої, Я. Калакури, С. Павленко, Д. Раскіна, С. Шмідта й інших. Питання історико-педагогічного джерелознавства розробляли О. Адаменко, Л. Березівська, Л. Ваховський, Н. Гупан, Н. Дічек, Н. Коляда, Г. Корнетов, П. Лузан, О. Петренко, О. Сухомлинська тощо.

Мета статті – схарактеризувати класифікацію джерельної бази як етап історико-педагогічного дослідження, розглянути підходи до класифікації історико-педагогічних джерел.

Виклад основного матеріалу. Загальновідомою є типологічна класифікація С. Шмідта, в основу якої покладена зовнішня ознака дже-

рела, пов'язана з використаною в ньому знаковою системою. Історик поділив історичні джерела на класи (типи) і підкласи: речові (від пам'яток археології до сучасних машин, предметів побуту), зображальні (художньо-зображальні, зображально-графічні, зображально-натуральні), словесні (розмовна мова, пам'ятки усного мовлення, письмові пам'ятки, фонодокументи), конвенційні (умовні, зображально-схематичні, символічні, графічні, інформація на машинних носіях), поведінкові (ті, що візуально спостерігаються чи відтворюються; звичаї й обряди); звукові, чи аудійні (звуки в широкому й вузькому музичному сенсі) [14, с. 21–22].

Домінуючими в історії, зокрема й в історії педагогіки, є писемні джерела, які поділяють на два великих роди (класи) – документальні й оповідні (описові чи наративні). Перші фіксують правові, юридичні норми, фінансові, майнові й інші операції у формі різних актів. Оповідні віддзеркалюють події та факти через призму їх сприйняття авторами [12, с. 138]. Оскільки розділити писемні джерела на документальні й оповідні можна лише дуже умовно, Я. Калакура пропонує більш детальну їх класифікацію:

– документальні джерела: опубліковані й архівні (збірники документів, конституційні, законодавчі, актові, дипломатичні, діловодні, статистичні, фінансові, судово-слідчі документи й офіційні протоколи, стенограми, звіти міжнародних організацій, органів державного управління, програми й матеріали політичних партій і громадських об'єднань та ін.);

Підходи до класифікації історико-педагогічних джерел

№	Автор	Підхід до класифікації
1	Д. Раскін [11, с. 90–91]	Історико-педагогічні джерела: – документальні (актові, діловодні статистичні); – дидактичні (підручники, навчальні посібники, методичні рекомендації, навчальні плани, програми, розклади, звіти та записи викладачів, пов'язані з навчальним процесом, тощо); – розповідні (особисті, художні, публіцистичні, наукові історико-педагогічні твори)
2	Н. Гупан [5, с. 67–69]	Джерельна база історії педагогіки: 1) документальні джерела (матеріали органів влади й державного управління, Міністерства освіти та відомств освітніх і виховних установ тощо); 2) оповідні (опис діяльності авторських шкіл, конкретних авторських методик, досвіду роботи видатних педагогів та учителів-новаторів тощо); 3) особового походження (мемуари, спогади, щоденники, автобіографії, листування тощо); 4) масові (статистичні матеріали, довідники, періодична преса, педагогічні часописи тощо); 5) немасові (тексти промов державних і громадських діячів, педагогів; доповіді; некрологи, присвячені видатним педагогам, тощо); 6) історіографічні (аналітичні праці з висвітленням історико-педагогічного процесу; огляди педагогічної літератури, зроблені авторами в конкретно визначених хронологічних межах; ретроспективні рецензії на педагогічні праці тощо); 7) підручникотворення (підручники, посібники, хрестоматії, книги для читання, дидактичні матеріали, збірники вправ, задачки, поради, методичні матеріали для вчителів, література з теорії підручника, література з проблем книговидавничої діяльності, матеріали стандартизації навчальних книг тощо); 8) наочні (навчальні кінофільми, діафільми, слайди; фотоілюстрації та малюнки в навчальних книгах; таблиці; діаграми; схеми тощо); 9) електронні джерела (опредметнюються в електронних мережах (соціальних); електронні видання (зокрема фахові); освітні веб-портали, матеріали яких частково чи повністю не друкуються в масових виданнях; матеріали освітянських форумів тощо)
3	О. Адаменко [1, с. 11]	Джерельна база історико-педагогічних досліджень: 1) джерела, вивчення яких дозволяє обґрунтувати методологію дослідження; 2) джерела, які стають теоретичною основою дослідження (публікації й дисертації за проблемою дослідження); 3) автентичні джерела (першоджерела)
4	М. Басов [2, с. 31–33]	Джерела дослідження історії дитячого руху: 1) речові – місця й будівлі, на яких часто розміщуються пам'ятні дошки, символіка (значки, емблеми, краватки, прапорці, прапори й ін.) і атрибутика; обладнання тощо; 2) кінофотофонодокументи – насамперед документальні фільми, які дозволяють безпосередньо спостерігати демонстровані факти і явища педагогічної дійсності минулого. Із фотодокументів можна отримати інформацію про факти, що не були раніше відомі, чи уточнити вже відомі й т. д. До них можна віднести фотокопії історичних документів, різних речових пам'яток, фотографії, що відображають певні події та їх учасників; 3) зображальні (картини, гравюри, скульптури, плакати, листівки, поштові мініатюри й ін.); 4) писемні (документи партійних, молодіжних і дитячих організацій; висловлювання відомих державних і громадських діячів; матеріали статистики; періодична преса; документи навчально-виховних установ, навчальних закладів і органів народної освіти; спогади активних учасників, організаторів і керівників; міжнародні матеріали).
5	О. Петренко [10, с. 7]	Джерельна база історико-педагогічного дослідження гендерних підходів до освіти й виховання: 1) джерела нормативно-правового характеру; 2) документи й матеріали, які зберігаються в державних архівах України; 3) періодичні видання; 4) праці вітчизняних педагогів, психологів, педологів; 5) навчальні плани, навчальні програми, шкільні підручники та методична література для вчителів; 6) інтерпретаційні джерела (монографії, брошури, статті, присвячені досліджуваній темі чи дотичні до неї); 7) довідкова література та сучасні підручники й посібники для вищої школи.
6	Л. Тимчук [13, с. 8]	Джерельна база дослідження становлення та розвитку андрагогіки: 1) педагогічна література досліджуваного періоду; 2) навчальні програми, підручники й посібники для дорослих; 3) законодавчі й нормативні документи урядів Російської імперії, УНР, СРСР, УРСР, незалежної України; 4) архівні документи; 5) періодичні видання (фахові журнали та матеріали педагогічної преси); 6) монографії, дисертаційні дослідження, наукові публікації з історії освіти дорослих; 7) сучасна навчальна література; 8) міжнародні нормативно-правові документи.
7	М. Головка [4, с. 457]	Система джерельної бази історії методики навчання фізики: – джерела-факти (нормативно-правові акти, статистичні матеріали, документи, які фіксують факт певного педагогічного явища, зокрема такого, що відбувається вперше); – джерела-ідеї (педагогічні ідеї, які з часом були покладені в основу проектів освітніх реформ або розроблення нових методів і технологій навчання); – джерела-оцінки (історіографічні праці, рецензії, спогади); – джерела – продукти науково-освітньої діяльності (концепції фізичної освіти, стандарти, навчальні програми, підручники, методики, обладнання, електронні засоби навчального призначення, учнівські роботи).
8	О. Кірдан [8, с. 15–16]	Джерела дослідження управління закладами вищої освіти України: документальні джерела; навчально-методичні джерела; інтерпретаційні джерела; матеріали громадських обговорень, з'їздів, комісій і нарад; документальні ювілейні видання; додаткові, статистичні, немасові й електронні джерела; періодична преса.

– оповідні (нарративні) джерела (друковані й рукописні): хроніки, літописи, статті, промови політичних і громадських діячів, твори політичної, наукової, навчальної, художньої літератури, публіцистика, трактати релігійного змісту;

– періодична преса (офіційна, неофіційна, нелегальна, альтернативна): газети, журнали;

– джерела особового походження: спогади (мемуари), щоденники, листи, автобіографії й ін.;

– масові джерела: матеріали переписів і обліку населення, анкетування, конкретно-соціологічних досліджень, листівки, прокламації [7, с. 196–197].

Зміст джерельної бази конкретного дослідження залежить від його проблеми та мети.

Особливості й різноманіття історико-педагогічних джерел зумовлені різнобічністю змісту й форм діяльності в галузі освіти й виховання, а також відносин, що виникають у процесі цієї діяльності між людьми. До специфічних документів і матеріалів досліджень з історії педагогіки можна віднести підручники й навчальні посібники, законодавчі акти з питань освіти, діловодну й навчальну документацію закладів системи освіти, педагогічну періодику та публіцистику, науково-теоретичну педагогічну літературу. Частина дослідників (Н. Дічек, Ю. Гайдученко, П. Лузан, О. Васюк тощо) відносить до історико-педагогічних джерел твори художньої літератури [6; 3; 9]. На відміну від документальних джерел і наукових текстів, ці твори є носіями не стільки фактологічного чи концептуального змісту, скільки аксіологічного (вони містять ідеали, моральні оцінки, відображають етичні й естетичні цінності, очікування та приписи тощо, що дозволяє, зокрема, простежити їх динаміку та виявити відбиття в педагогічному ідеалі).

Класифікація історико-педагогічних джерел здійснюється з урахуванням специфіки педагогічних досліджень і підходів, прийнятих в історичному джерелознавстві, як це продемонстровано в таблиці. Будь яка з пропонованих класифікацій має свої переваги й вади і є досить умовною, адже значну кількість історико-педагогічних джерел неможливо віднести до якоїсь однієї групи.

Так, Д. Раскін першим виділив дидактичні джерела в окрему групу, що віддзеркалює специфіку історико-педагогічних розвідок. Але оскільки до цієї групи можна відносити джерела, що не є власне «дидактичними» (скажімо, матеріали на допомогу класному керівнику, вожатому, шкільному чи соціальному педагогу тощо) або займають проміжний стан (наприклад, інструктивно-методичні листи міністерства, Стандарти освіти й т. ін.), назва цієї групи видається дещо невдалою. У пропонованій класифікації знайшли відображення лише писемні джерела, які, безперечно, переважають у загальній джерельній базі історії педагогіки, але не вичерпують її.

Цього недоліку позбавлена класифікація, пропонована Н. Гупаном. Вона є досить усеохоплю-

ючою, адже враховує всі типи джерел, які можуть бути використані в дослідженні з історії педагогіки й у своїй взаємодії утворюють ціле, що характеризується властивостями системи джерельної бази історії педагогіки. Проте в нас викликає сумнів відособлення групи електронних джерел, адже всі віднесені до неї матеріали можуть бути розподілені між кількома іншими групами. Заслугує на увагу підхід М. Басова, який включив до своєї класифікації також усі типи джерел. Однак уявляється штучним, що фотографії та зображення різного роду віднесені до різних груп джерел, як і те, що фотокопії історичних документів включені до групи кінофотодокументів, а не писемних джерел.

Привертає увагу відсутність у деяких класифікаціях (Д. Раскін, Н. Гупан, О. Адаменко, М. Басов, М. Головка, О. Кірдан) архівних джерел, що свідчить про зміну їх статусу в сучасному джерелознавстві від фактичної монополії до рівня одного з елементів джерельної бази. Н. Дічек пов'язує це з поступовим утвердженням в історичній науці погляду на фактаж лише як на одну зі складових частин процедури вивчення історії [6, с. 73]. Архівні джерела відрізняються не своїм змістом, а місцем зберігання, тому до них можна прикласти запропоновану дослідником загальну класифікацію.

Лише деякі з розглянутих авторів (М. Головка, Н. Гупан, Л. Тимчук) включили в класифікацію історіографічні джерела, що віддзеркалює тенденцію розділяти історіографічну та джерельну бази дослідження.

Незважаючи на все різноманіття підходів до класифікації історико-педагогічних джерел, не можна не погодитися з О. Адаменко [1], яка вказує, що всі історико-педагогічні дослідження мають спільні риси, а їх джерельна база – типову структуру, яка складається з трьох груп матеріалів: 1) джерела, вивчення яких дозволяє обґрунтувати методологію дослідження; 2) джерела, які стають теоретичною основою дослідження (публікації й дисертації за проблемою дослідження); 3) автентичні джерела (першоджерела).

Розкриття цілісності історико-педагогічного процесу потребує використання джерельної бази в різноманітті всіх її типів і видів, що, звичайно, не завжди можливо.

Висновки. Таким чином, класифікація історичних джерел, яка дозволяє повніше оцінити інформаційний потенціал джерел, досягнути повноти та цілісності джерельної бази, сприяє досягненню більшої автентичності та репрезентативності отриманих із неї знань, достовірності та доказовості висновків, є обов'язковим етапом історичного й історико-педагогічного дослідження. Зміст джерельної бази певного дослідження залежить від його предмета, мети, завдань і методів, які визначає науковець. Узагальнення різних підходів до класифікації історико-педагогічних джерел

дозволить нам виокремити типи джерел дослідження теорії й практики розвитку гендерної культури студентів вищих навчальних закладів України в 60-х роках ХХ – на початку ХХІ століття.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Адаменко О. Методологія формування джерельної бази історико-педагогічного дослідження. Педагогічний дискурс. 2013. Вип. 15. С. 10–13.
2. Басов Н. Наукоевческие аспекты исследования истории детского движения в России: методология, историография, источниковедение (нач. ХХ в. – 90-е гг.): автореф. докт. пед. наук 13.00.01 – Общая педагогика. Москва, 1997. 48 с.
3. Гайдученко Ю. Історико-педагогічна інформативність та джерелознавчий потенціал художньої спадщини українських письменників у дослідженні проблем виховання дітей другої половини ХІХ ст. Педагогічний дискурс. 2013. Вип. 15. С. 129–135.
4. Головка М. Система джерельної бази історії методики навчання фізики в Україні. Педагогічна освіта: теорія і практика. Збірник наукових праць Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка / Інститут педагогіки НАПН України; гол. ред. В. Лабунець. Вип. 20 (1–2016). Ч. 2. Кам'янець-Подільський, 2016. С. 455–461.
5. Гупан Н. Джерельна база історії педагогіки: пошук підходів до систематизації. Рідна школа. № 8–9 (серпень-вересень). 2013. С. 67–70
6. Дічек Н. Методологічні аспекти модернізації вітчизняних історико-педагогічних досліджень. Педагогіка і психологія. 2014. № 2. С. 67–75.
7. Калакура Я. Класифікація джерел із всесвітньої історії як дослідницький метод. Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. 2015. Вип. 15. С. 185–197.
8. Кірдан О. Джерельна база дослідження проблеми управління закладами вищої освіти України (1991–2017). Джерела та історіографія про трансформаційні процеси в освітньому просторі України (1991–2017): зб. матеріалів Всеукраїн. наук.-практ. семінару. Київ: ДНПБ України ім. В.О. Сухомлинського, 2018. С.14–16.
9. Лузан П., Васюк О. Історія педагогіки та освіти в Україні: навч. посіб. К.: ДАККіМ, 2010. 296 с.
10. Петренко О. Гендерні підходи до освіти та виховання в історії вітчизняної школи і педагогіки (ХХ століття): автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01. Київ, 2011. 43 с.
11. Раскин Д. Классификация историко-педагогических источников. Историографические и методологические проблемы изучения истории отечественной школы и педагогики: сб. науч. тр. / под ред. Э. Днепрова и О. Кошелевой. М., 1989. С. 85–98.
12. Замлинский В., Дмитриенко М., Балабушевич Т. и др. Специальные исторические дисциплины: учебное пособие. К.: НМК ВО, 1992. 324 с.
13. Тимчук Л. Становлення та розвиток андрагогіки як теорії і практики освіти дорослих в Україні (кінець ХІХ–ХХ століття): автореф. дис. на здоб. наук. ступ. д-ра пед. наук: 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. Тернопіль, 2016. 38 с.
14. Шмидт С. О классификации исторических источников. Вспомогательные исторические дисциплины. Вип. 16. Л., 1985. С. 3–24.